

Gáli József életei, halálai¹

Az 1956 után egyedüliként halálra ítélt magyar írónak² az életműve ugyanolyan fontos, mint a sorsa. Az emlékidézés ürügyét most a forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulója adja, az igazi ok viszont az, hogy nem *elfelejtettük* őt: 1989 előtt jóformán csak műfordítóként lehetett jelen a magyar kulturális közegben, s eredeti műveivel később sem került be a kánonba. Nem is kerülhetett – ennek alapfeltétele lett volna munkáinak hozzáférhetővé tétele, kötetekben való kiadása, de sem a színdarabjai, sem a novellái nem jelentek meg a demokratikus korszakban (sem) könyv alakban, csak egy szép válogatás a meséiből, *A hét bölcső fája*,³ Tarbay Ede szerkesztésében; könyvesboltokban viszont ezt sem láttam, a kiadó helyiségében sikerült megvennem akkoriban. Nem változtatott ezen az állapoton Gáli történelmidokumentum-értékű *Szabadsághegy* című drámájának 1990-es, a Veszprémi Petőfi Színház-beli bemutatása – az pláne nem, hogy 1956 ötvenedik évfordulóján a József Attila Színház nem az eredeti szöveget, hanem Darvasi László a történet alapján írt munkáját vitte színre –, sem a *Válás Veronában* című, 1973-ban betiltott darabjának felolvasószínházi bemutatója a Szegedi Nemzeti Szín-

házban, 2005-ben. Sokan olvastak az ő fordításában megjelent német – régóta klasszikus vagy mára azzá vált – műveket, de (tapasztalataim szerint) a fordító nevét számtalan stílbravúrja ellenére sem jegyezték meg. Néha föltűnnek Gáliról szóló emlékszövegek, kortársi visszaemlékezések, s amennyire örülhetünk ezeknek, épp annyira bosszantó, hogy sok esetben kevesebb tárgyi ismeret rejlik bennük az életműről, mint amit már 1986-ban is lehetett tudni.⁴ Az emlékezők sokszor újramesélik életútját – igaz, ez önmagában is tragédiasűrítő – a szövegekig azonban ritkán jutnak el. Művei közül általában két mesejátékát, két drámai művét és egyetlen – halála után megjelent – novelláskötetét szokták megnevezni. Az utalt drámák kapcsán nem nagyon esik szó arról, hogy nyomtatásban mindegyikük olvasható. Most az író életútját foglalom össze röviden, közvetetten utalva egy elkövetkezendő módszeresebb kutatás legsürgetőbb feladataira.

*

Gáli József körül, több embernek való múltja, az őt ért csapások és az alkata közötti szembetűnő ellentmondások ütközése folytán szűk körben legenda képződött, ennek egyik alapja az, hogy két nagy, egymás elpusztítására (is) fegyverkező ideológia tört az életére, noha alapjában véve meseíró s szinte mesehős volt: más emlékezőkkel egybehangzóan az 1956 után szintén börtönviselt Földes Péter tömören így jellemezte őt: „membránérzékenységű, törekeny figura, csiszolt intellektus,

- 1 Alkalmilag lekerekített részlet egy készülő hosszabb tanulmányból.
- 2 Gáli József ugyanabban a perben halálra ítélt barátja, Obersovszky Gyula szabadulása után verseket és prózát írt; 1981-ben reprezentatív verseskötete – *Azt megírni nem lehet* – Münchenben, az Aurora könyvek sorozatában jelent meg, a fordulat után több irodalmi művét adta ki itthon (egyét valószínűleg már 1987-ben, hely és idő megjelölése nélkül) – de 1956-ban újságíróként tartották számon.
- 3 Gáli József: *A hét bölcső fája. Válogatott mesék*. A meséket válogatta és a kötetet szerkesztette: Tarbay Ede. Józsa Pál rajzaival. Egyházfórum, Budapest 2000 (Egyházfórum gyermekkönyvei), 78 p.

- 4 Ekkor írtam rövid cikket az Egyetemi-főiskolai Tanács folyóiratába – a kéziratban maradt fontosabb színpadi Gáli-művek ismeretében: Filep Tamás: *Vázlattöredék Gáli József drámáiról*. cf-Lapok, 1986. 1. szám, 20–21. p.

kulturált és gazdag lélek”.⁵ Az életút fordulatait nehéz pár mondatban összefoglalni; ezt egyébként az Új Magyar Irodalmi Lexikon a szűk terjedelem kalodájában feszengő szócikke⁶ példászerűen megtette. Az író a társasági folklóron keresztül megőrződött vallomásain, kortársi visszaemlékezéseken, a recepción kívül Gáli novellái képezhetnek ehhez fontos forrást. Mindezekből átmehetet valami a köztudatba, de egy-egy tisztázatlan adat is továbböröklődik.

Az általános képben ott van Gáli születési helye és éve –, 1930, Gyula – többek között Erkel Ferenc szülővárosa –, s édesapja nevének, hivatásának megjelölése: Gáli Géza a gyulai tüdőszanatórium igazgató-főorvosa volt, nemzetközi hírű szakember,⁷ Tisza Kálmán özvegyének kezelőorvosa, a Ferenc József Rend lovagkeresztjének birtokosa, „konzervatív, nemzeti érzelmű” legitimista; felesége, dr. Ehrenreich Mária fül-orr-gégész szintén a szanatóriumban dolgozott.⁸ „A Viharsarok számtalan tüdőbetegre gyógyult a két orvos keze alatt, s a gyulai szanatóriumot és Gáli doktor urat, meg a feleségét még ma is emlegetik nálunk is a faluban, s a környékén mindenütt, ahol olyan emberek élnek, akiket a magyar népbetegségek legpusztítóbbjából, a tuberkulózisból gyógyítottak meg Jóska szülei” – emlékezett rájuk Angyal István, az 1956-as forradalom szimbólummá vált alakja.⁹ Az eredetileg izraelita család katolizált, Gáli József keresztapja az édesapjával K. Cseh Edit szerint „mély, baráti kapcsolatot” ápoló – 1997-ben boldoggá avatott – Apor Vilmos báró gyulai apátplébános volt, akit 1941-ben Győrben püspökké szenteltek, 1945 tavaszán pedig szovjet katonák meggyilkolták, amikor „díszbe öltözöttek” eléjük állva védte a főpásztori rezi-

dencián meghúzódo (részben a nácik és a nyilasok elől elbujtatott) nőket.¹⁰ A család 1944-ben nem kapott mentesítést, az író bátyja kivételével – aki munkaszolgálatosként halt meg – minden tagját Auschwitzba deportálták. A koncentrációs táborokból (ő maga egyik novellájából kikövetkeztethetően Németországban szabadult fel, nem Auschwitzban) egyedül Gáli József tért haza, bár már az első napon áldozatául eshetett volna a lengyel zsidó fürdőszolgák fanatizmusának, akik agyon akarták verni, mert nem volt körülmetélve; Angyal István mentette meg, akivel ekkor találkozott először, hogy aztán a negyvenes évek végén, az ötvenes évek első felében elválaszthatatlan barátok, a forradalom leverése után pedig fegyvertelen fegyvertársak legyenek.¹¹ A lágerek felszabadulása után túlélő gyerekekből cirkuszt szervezett, így indultak haza, a produkciókért kapott élelemből tartva fön magukat.¹² Hazatérése után a pannonthalmi bencéseknél, majd szülővárosa katolikus gimnáziumában tanult; az utóbbiban – gondolom, mint árva – tandíjmentességet élvezett.¹³ Érettségije után a fővárosban a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakára járt, ahonnan 1949-ben kizárták mint osztályidegent (formailag mint alkalmatlant). Egy zöldség-gyümölcsboltban kezdett dolgozni; húszévesen megírta *Erős János* című mesejátékát, s minthogy ekkor már az uralkodó osztályhoz tartozott, a darabot bemutatták, írója tehetségét József Attila-díjjal ismerték el – őt magát pedig visszavették a főiskolára.¹⁴ Diplomamunkája, a *Szabadság-*

5 Csalog Zsolt: *Konyak és vodka. Földes Péter, Budapest, 1986.* In uő: *Doku 56. Őt portré a forradalomból.* Unió Kiadó, [Budapest] 1990, 252. p.

6 St. M. [Stauder Mária]: *Gáli József. In Új magyar irodalmi lexikon.* [1. köt.] A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 703. p.

7 Az OSZK katalógusában 28 különnyomatának, illetve füzetének adatai szerepelnek.

8 K. Cseh Edit: *Egy katolikus a holokausztban. Gáli Géza tüdőszanatóriumi főorvos és családja története.* In *A holokauszt Békés megyei történetéből. A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. június 12-i, gyulai konferenciáján elhangzott előadások.* Szerkesztette: Erdész Ádám és Kovács Tamás. MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula 2014, 77–86. p.

9 Angyal István. *A Péterfy kórház.* In Eörsi László: *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomása.* Noran, Budapest 2008, 287. p.

10 Lásd róla: Gáli József: *A püspök madarai.* In uő: *Szúnyogok és nemeskőcsagok.* Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest] 1981, 122–158. p.

11 Gáli József: *Farkaskutyák.* In uő: *Szúnyogok és nemeskőcsagok.* I. m., 117–121. p. Lásd még a kötet címadó novelláját: 159–[201.] p.

12 Gáli József: *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból.* In uő: *Szúnyogok és nemeskőcsagok.* I. m., 62–64. p.

13 *A gyulai Róm. Kat. Karácsonyi János-Gimnázium Évkönyve az 1946–47. iskolai évről.* Szerkesztette: Deméndi Sándor, 15. p.

14 Kevésé ismert tény, hogy a mesejátékot nem csak bemutatták: könyv alakban is megjelent, évekkel a premier után: Gáli József: *Erős János. Mesejáték 4 felvonásban, 10 képben.* A rendezői utasítást Horváth Jenő írta. Az illusztrációkat és a kosztümterveket Köpeczi Bócz István készítette. A színpadtechnikai leírásokat Földeák Róbert végezte. Zenéjét szerzte: Sárközy István. Népszava, A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata, Budapest 1954 (Színjátszók könyvtára 79–80.), 80 p. Az *Erős Jánost* 1952-ben szlovákul is bemutatták, Pozsonyban.

hegy című dráma a személyi kultusz első színpadra vitt ábrázolása, 1956. okt. 6-án mutatta be a József Attila Színház – rendezője Benedek Árpád, főszereplője Gobbi Hilda volt.¹⁵ A jóval korábban kitűzött bemutató időpontjára „kiderült”, hogy Rajk László mégsem volt imperialista ügynök és hazaáruló; újratemetését – amelyen Gáli és baráti köre is részt vett – éppen az aradi vértanúk emléknapján rendezték meg, s innen – a közlemékezet szerint – a potenciális ellenzék tagjai a volt és leendő miniszterelnök vezetésével átvonultak a bemutatóra.¹⁶ A recepció tanácstalan, vagy inkább – más-más módon – túlságosan magabiztos abban a kérdésben, hogy 1956 októberében hányszor adták elő az Szabadsághegyet.¹⁷ Gondolom, elfogadhatjuk Kalocsai Tibor adatát, aki 1957-ben kereste föl az író a rabkórházban, hogy rajta keresztül dokumentálhassa az írástudók árulását – cikke utolsó bekezdése üzenet azoknak is, akiknek „írói-politikai magatartása” készítette el például Gáli útját a vádlottak padjáig. Kalocsai nyilván felkészült „tárgyából”, hiszen már cikke címében is a drámai mű és a drámai sors

párhuzamával manipulál. Szerinte: „A drámát mindössze hatszor láthatta a közönség... azután kirobbant október 23... Néhány nap múlva a magyar dráma »új üstökösét« az *Igazság* című ellenforradalmi lap egyik szerkesztői székében láthatjuk, *Obersovszky* mellett...”¹⁸

Hogy mit csinált Gáli a forradalom alatt, azt elsősorban decemberi kihallgatásainak jegyzőkönyveiből tudhatjuk.¹⁹ Október 23-án részt vett a tüntetéseken, ott volt a Petőfi téren, a Bem téren, a Parlamentnél és a rádiónál. Itt, miután megszólaltak a fegyverek, elszakadt barátaitól, Angyal Istvánéktól, a Szentkirályi utcában csatlakozott két sebesültszállítóhoz, akik a Trefort utcai OTI-ba vittek egy sebesültet, s 24-én reggel 6 óráig velük maradt, segített a sebesülthordásban. Október 24-e és 31-e között a Péterffy Sándor utcai kórházban tartózkodott, közben 26-án vagy 27-én (úgy látszik, erre nem emlékezett pontosan) bement a munkahelyére, az Állami Faluszínházba. Onnan visszatérve találkozott Angyallal, a Tűzoltó utcai felkelők vezetőjével, akinek később szintén a kórház lett a „főhadiszállása”, s aki megkérte, hogy vegye át tőle a röplapkészítés irányítását. A kérdésre, hogy ki írta a szöveget, Gáli ezt válaszolja: „A röplapok szövegét Angyal Istvánnal közösen készítettük.” November 1-jén a Színház- és Filmművészeti Szövetségben tartózkodott; itt tudta meg, hogy beválasztották a forradalmi bizottságba. Részt vett az Állami Faluszínház társulati ülésén is, ahol szintén a forradalmi bizottság megválasztása volt soron. Ebbe is beválasztották; ő lett a Színház- és Filmművészeti Szövetség és az Állami Faluszínház forradalmi bizottsága közötti összekötő. A Faluszínházban továbbá színházi tanács is alakult, s ő ennek is a tagja lett; céljuk a színházi munka beindítása volt. November 4-én, a második szovjet támadás napján felkereste az *Igazság* című (forradalmi) lap szerkesztőségét a New York-palotában, ott maradt, s 5-én, 6-án és 7-én – amíg többekévébő folyamatosan lötték őket az utcáról – ő végezte a szerkesztői munkát, a cikkeket pedig Molnár Lászlóval ketten írták. Föl is sorolja, milyen írások jelentek meg tőle a lapban: az első napon a a szovjet beavatkozást elítélő vezér-

15 Nem mindenki tudja, hogy megjelent nyomtatásban, kétszer is: először 1981-ben, a magyar emigráció müncheni folyóiratának az 1956-os forradalom és szabadságharc huszonötödik évfordulója előtt tisztelegő dupla számában: Gáli József: *Szabadsághegy. Dráma 3 felvonásban*. Új Látóhatár, 1981, 3–4. szám, 288–328. p. Magyarországon a rendszerváltás előestéjén nyomtatták ki, a közelgő veszprémi bemutató előtt: Színház, 1989 november, drámamelléklet, 2–15. p., Eörsi István *A hazugság aurája* (1–2. p.) című bevezetőjével.

16 „[...] kevesen tudják, hogy a demonstráció este épp a József Attila Színházban folytatódik. Szinte a temetésről mentek a meghívottak a *Szabadsághegy* premierjére. Ott volt Nagy Imre és Rajk Júlia, Donáth Ferenc és Haraszti Sándor. Ott a forradalom majdani vezérkarának jó része. Volt Györfly-kollégisták, nékoszosok, Várház tériek. [...] A közönség legnagyobb része fiatal: egyetemisták, színművészeti főiskolások, ifjú színészek. [...] A teremben felforrósodik a hangulat. Szerepel a darabban egy karhatalmista, méghozzá ávós egyenruhában. Olyan a légkör, hogy attól kell tartani: meglincselik. A színészt végül barátja, Fejes Endre egy hátsó kapun szabályszerűen kimenekíti az épületből.” Lukácsy András: *Felismerem-e Angyal Istvánt? Levelek fiának, Németországba*. Magvető Kiadó, Budapest 1990, 90. p.

17 Vö.: „Érdekes, hogy egy nem is olyan régi esemény megtörténének hogyanjában mennyire nincs konszenzus. Barta András, a Magyar Nemzet kritikusa szerint a *Szabadsághegy* mindössze hatszor-nyolcszor adhatták elő. Csúrka István – bármilyen furcsa most: Gáli barátja, egykor a főiskolán osztálytársa – szerint a premier volt a darab egyetlen előadása. A dráma 1990-es veszprémi felújításának kritikusa szerint Gáli darabját az október hatodikai nyilvános főpróba után (Rajk és társai temetésének napja) azonnal betiltották.” Kőszeghy Péter: *Szűnyogok és nemeskőcsagok*. www.szombat.org › *Kultúra-Művészetek* › *Irodalom*

18 Kalocsai Tibor: *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*. Magyarország, 1957. 5. szám, 16. p.

19 Főleg: ÁBTL -3.1.9. - V. 143660/150–156. Jegyzőkönyv Gáli József gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1956. december 11.

cikk, másnap a *Szabadsághegy* nagy monológja, a harmadikon a *Rádió a bunkerban* című tárca. Jegyzőkönyvbe mondja, milyen szerepe volt a már illegális *Élünk* című lap szerkesztésében és sokszorosításában, szól az általa fogalmazott röplapszövegekről, tételesen megnevezi saját cikkeit, és azokat is, amelyeket nem vállalhat, mert bár első változatuk tőle származott, szövegük, míg az utcára kerültek, olyan beavatkozásokat szenvedett el, amelyek az ő szemléletétől idegenek. A jegyzőkönyv szerint december 7-én vették őrizetbe (más hivatkozásokban december 5-e és 6-a szerepel, de úgy látszik, ez a dátum a hiteles).

A két lapban megjelent írásai a jegyzőkönyvben foglaltak ellenére ez idáig azonosíthatatlanok. Bár mindaz, amit mond, hihető, vallomása őszintének látszik, talán mégsem tekinthetjük akaratlan legendaképzésnek, amit **Eörsi István** állít memoárjában. Eszerint Gáli magáénak vallotta az *Élünk* mindazon cikkeit, amelyeknek szerzőjét a vizsgálatot folytatók nem tudták azonosítani.²⁰

Az *Élünk* illegális munkájának legszemléletesebb eredménye a december 4-i nőtüntetés szervezése volt; az ötletgazdákat a lapban közölt felhívás nyomán utóbb könnyű volt azonosítani, de például az indiai képviselő vezetője már aznap kitalálta, hogy az alkotó értelmiség állhat mögötte; jelentésében olvasható: „Nem tudom, ki adta az ötletet, de gondolom, hogy az egyetemisták, az értelmiségiek és az írók keze lehetett benne.”²¹ A dokumentumot közlő kötet szerkesztője jegyzetben meg is nevezi őket: a tüntetést Gáli, Obersovszky és **Eörsi** kezdeményezte, az *Élünk* révén.²²

Sőt, ezt az új rendszer sajtója is nyilvánvalóvá tette, még a per idején. 1957 áprilisában a Magyarország idézett szerzője tartott tanmesét a szerinte tévútra váltott íróról, aki „a fasizmus áldozatából” lett a „fasizták szövetségese”. A bizonyítékok között első helyen szerepelnek az *Élünk* cikkei, többek között az is, amelyik „a magyar asszonyokat és lányokat a december 4-i tüntetésre buzdítja” – aztán Kalocsai a lap

és Gáli ügyét összekapcsolja a Tóth Ilona által állítólag elkövetett „gyilkossággal”.²³ Az egyenleg:

„Drámájának egy negatív figurája az mondja: »Ha ember az ember, legyen következetes a hazugságban is«. Nos, Gáli következetes maradt – az igazságkeresés igényével – a nagy hazugsághoz, hogy a farkas az bárány, hogy a kommunisták, a Szovjetunió ellen is lehet építeni a szocializmust, hogy fasiszta gyilkosokkal is lehet »tisztá rendszert« teremteni. Gáli elárulta saját darabjának hőseit, az ártatlanul meghurcolt kommunistákat is, hiszen ezek a becsületes emberek – néhány renegátot kivéve – ezernyi megpróbáltatás, szenvedés után sem támadták hátba szülőanyjukat, a népet, a pártot, hanem tiszta szívvel, felemelt fejjel, tengernyi nehézség közepette a legnehezebb, de legnemesebb feladatot választották: felemelni, megtisztítani a hibák, az ellenforradalmárok csizmájának véres nyomaitól, az árulók hűségétől beszennyezett forradalmi zászlót – a párt zászlaját!”²⁴

Az 1956-os forradalomban és az annak levetését követő illegális munkában való részvétele miatt Gáli Józsefet decemberben letartóztatták tehát, s első fokon egy év börtönbüntetésre, másodfokon, Obersovszkyval együtt, halálra ítélték – a történeti kutatások elmélyülésével egyre sötétebbé váló, *bizonyosan konstruált* Tóth Ilona-perben. (Az elsőfokú ítélet után állítólag egészségügyi okokból egy időre hazaengedték – de még aznap vagy másnap újra elhurcolták.) Nyugat-európai vezető értelmiségiek, világhírű művészek tiltakozása – Obersovszky Gyula

23 Tóth Ilonának peréhez lásd: Kiss Réka–M. Kiss Sándor: *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikumja*. Kairosz Kiadó, Budapest 2007; Szokolczai Attila: *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. http://www.idi.btk.pte.hu/Uo_kutatasai_végösszegéről: „Munkám elsődleges eredménye annak bizonyítása, hogy az a gyilkosság, amelyért Tóth Ilonát és két vádlott-társát, Gönczi Ferencet és Gyöngyösi Miklóst halálra ítélték, nem történt meg. Az csupán egy ötvenhetes történet, amelyet különböző hírekből és híresztelésekből kiindulva kreált a politikai rendőrség. Következésképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós is ártatlan a terhükre rótt gyilkosságban. Tehát az M. Kiss Sándortól az „ellenforradalom” alapmítoszának nevezett két történet (a Köztársaság téri atrocitások és a Kollár-gyilkosság) közül egyik sem alapul a valóságon.” A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. Tézisek a doktori értekezéshez. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szokolczaiattilatezis.pdf>

24 Kalocsai Tibor: *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*. Magyarország, 1957. 5. szám, 16. p.

20 **Eörsi István**: *Emlékezés a régi szép időkre*. Napra-Forgó Kft, 1989, 34–35. p.

21 *Rahman ideiglenes indiai ügyvivő jelentése a nőtüntetésről, 1956. december 4. In 1956*. Szerkesztette: Szokolczai Attila. Osiris Kiadó, Budapest 2006 (Nemzet és Emlékezet), 350. p.

22 Uo., 353.; 732. p.

az alábbiakat nevezi meg azok közül, akik valamiképpen kiálltak mellettük: Joliot-Curie, Picasso, Aragon, Camus, Hemingway, Dreiser, Howard Fast, Priestley²⁵ –, Bertrand Russel fenyegetőzése – hogy lemond a Békevilágtanács elnökségéről – s a nyugati tömegtüntetések nyomán (de talán azért is, mert a döntéshozók maguk is ráébredtek, hogy elgaloppírozták magukat) az ítéleteket megváltoztatták, Obersovszky ekkor kegyelemből életfogytiglant, Gáli tizenöt év börtönbüntetést kapott – majd 1961-ben amnesztiával szabadult. Esküvőjére – az állapotos – dr. Káldor Verával a halálos zárkából vezették elő, utána feleségét is egy cellába vitték vissza; őt szintén több évre elítélték a forradalomban való részvétele miatt.²⁶

De az eredeti ítélet egy másik szinten, a nem totális, de nyilvánvaló elhallgattatás évtizedeiben véglegesült.

Az idézett lexikonszócikk szerint Gáli előbb munkanélküli volt, majd az OSZK Színháztörténeti Tárában kapott állást 1975-ös, szívbetegsége miatti nyugdíjazásáig. Amikor azt mondom, hogy haláláig nem kapott helyet saját műveivel az irodalomban és az irodalmi életben, ezt nem cáfolja, hogy *A tűz balladája* című mesejátékát 1967-ben a Bartók Gyermekszínház bemutatta, 1972-ben pedig tévéjátékot készítettek belőle, s az év karácsonyán, szenteste délutánján sugározták.²⁷ Elkészült színpadi művei közül e mesejátékon kívül három apróbb megjelenhetett – de csak a Népművelési Propaganda Iroda nem nyomdai úton sokszorosított kiadványaiban –, egész estés, *Válás Veronában* című színművét – egyetlen, 1973-as, a Visegrádi Színház Napok keretében tartott amatőr színházi előadása után – betiltották. 1962-ben írt, a tévé által 1970-ben elfogadott, *Álmodó* című forgatókönyvből a tévéjátékot nem készítették el. Egyetlen novelláskötete 1981-ben, néhány hónappal halála után jelent meg, utol-

só színdarabját, a vésztői köztársaságról írott *A suszter országát* pedig csak 1983-ban mutatta be a miskolci színház (megváltoztatott, *Daliás időék* címmel).²⁸ A belügy figyelme nem lankadt iránta: „Természetesen szabadulása után folytatták a titkos ellenőrzését – a neve 87 dossziében fordul elő a Történeti Levéltár adatbázisa szerint.”²⁹ További kutatásokat igényel tehát, s akár önálló tanulmány tárgya lehetne (ha volna hozzá adat), hogy hogyan, milyen megfontolásokból, milyen titkos döntések alapján tartották távol őt a magyar kulturális élet első nyilvánosságától. A második nyilvánosság, a szamizdat irodalom, az illegális ellenzéki sajtó csak halála után kezdett kiterjedélyesedni. A mérföldkő jelentőségű illegális Bibó-émlékkönyvbe viszont még adott egy fontos írást.³⁰ A Bibó-uchronia párbeszédeiről írta Balog Iván, hogy azok „bámulatossá beleérezéssel mintegy előre megsejtik, milyen hangvételűek Bibó valódi kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek a rendszerváltás után láttak napvilágot”.³¹

Műfordításai viszont megjelenhettek, illetve előtte – nyilván – szerződéseket kötöttek vele kiadók. A róla szóló irodalomban főleg a szerzőket szokták megnevezni, akiknek műveit átültette magyar nyelvre; álljanak itt legalább felsorolásszerűen a fontosabb címek, ezúttal a könnyebb olvashatóság kedvéért – s mert van közöttük, ami többször is megjelent, továbbá amely nem egyéni kötetekben, hanem antológiákban olvasható – bibliográfiai adatok nélkül, s némi hiány kockázatával: Tankred Dorst: *Vigyázz, szakadékl!*; Peter Handke: *A balkezes asszony*; Luise Adelgunde Viktorie Gottsched: *Elménci*; Hermann Hesse: *Narziss és Goldmund*; Ödön von Horváth: *Mit csinál a kongresszus?*, *Délszaki éj*, *Kasimir és Karoline*, *Férfiakat Szelistyének!*; Henrik Ibsen: *A tenger vonzása*; Gotthold Ephraim Lessing: *Az Efezusi özvegy*; Heiner

25 Obersovszky Gyula: *Piros levelek*. Press-Art, [Bp.] 1989 (Kis Újság Könyvek), 24–25. p.

26 Lásd Háty Gyula: *Született 1900-ban. Emlékezések*. Fordította: Majoros Éva. Interart, Budapest 1990, 435. p.

27 Kétszer jelent meg: Gáli József: *A tűz balladája. Mesejáték 2 részben*. In *A tűz balladája. Műsorok és színdarabok az általános iskolák számára*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest] 1967 (Színházszók kiskönyvtára, 85.), [3]–52. p.; ua. In *Táltosjáték. Mesejátékok*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest 1982] (Színházszók kiskönyvtára, 248. szám), [89]–125. p. Bemutatójára 1967 januárjában került sor az Operett Színházban, amely akkoriban helyet adott a Bartók Gyermekszínház előadásainak.

28 A politikai fordulat előtti hónapokban, 1989-ben én adtam nyomdába az Unió című folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, Balla Margit illusztrációival, az eredeti címmel: Gáli József: *A suszter országa. Komikus tragédia 6 képből*. Unió, 1989. 2. szám, 65–79. p.; 3. szám, 68–79. p.

29 Gáli József esete. http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32620:gali-jozsef-esete&catid=1099:joevronto-kozelmult&Itemid=721

30 Gáli József: *Uchronisztikus eszmefuttatás... In Bibó-émlékönyv*. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. II. köt., [391]–396. p.

31 Balog Iván: *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, [Budapest] 2010 (Eszmetörténeti Könyvtár 12.), 106. p.

Müller: *Horatius*; Friedrich Schiller: *A genovai Fiesco összeesküvése*; Frank Wedekind: *Nicoló király avagy ilyen az élet*; Peter Weiss: *Hárman mennek, beszélgetnek*. Jean Paul *Gyámoltalan hősök* című kötetébe az író aforizmáit fordította, továbbá szemelvényeket két regényéből, az *Özönvíz után* című antológiába Günter Grass *Kutyaévek* című regényének részletét, Hans Henny Jahnntól pedig egy elbeszélést az író *Ólomjé* című kötetébe. Ezenkívül Franz Kafka számos novelláját. Nem egy ifjúkori olvasmányunkat tehát. (Böll-fordításainak adatait lásd alább, jegyzetben.) Szakemberre vár műfordítói munkásságának elemzése; tény, hogy három német évszázad stílusát appericipálta és közvetítette, a XVIII. századi klasszikustól a Gruppe 47 nyelvezetéig. Nem szépirodalmi fordításai közül önálló kötetben jelent meg az alábbi kettő: Kuno Mittelstädt: *Paul Gauguin*; Fritz Pohl: *Az öröklődés alapjai*. A börtönben kapott feladatként lefordított még egy szakmunkát a kutya-ídomításról.

Életének egyik utolsó szimbolikus jelene-t Vezér Erzsébet dokumentálta, az 1977 utáni ellenzéki szervezkedések idejéből. Ennek előzményeként is fontos – s persze az életpálya szempontjából legalább ennyire –, hogy Gálit az 1970-es években súlyos szívbaja miatt műteni kellett. 1968-ban egy budapesti katétervizsgálat közben megállt a szíve (valószínűleg nem magától: itthon az egyszeri használat után kido-bandó katétercsövet kifőzték és újraalkalmazták). A németországi műtét utáni kontrollkhoz szükséges útlevelet Heinrich Böll meghívóleveleinek köszönhetően kapta meg. (A Nobel-díjas német íróknak Gáli két önálló művét fordította le magyarra.³²) A kiutazások esélye a

forradalommal kapcsolatos álláspontjának következetessége miatt kétségessé válhatott; nem volt egyértelmű, hogy nem vonják-e be útlevelet. A Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat szervezésének idejéből Vezér Erzsébet ezt jegyezte föl: „Két köztiszteletben álló ellenzéki barátja elment hozzá, és kérte, nehogy aláírjon, mert félt, hogy nem engedik ki többé külföldre szívvizsgálatra. Ennek ellenére felhívott, hogy el akar jönni. Nem is sejtettem, hogy mit akar, de lebeszéltem, mert nem működött a liftünk, és tudtam, hogy az ő szívével három emeletet fölgyalogolni végzetes lehet. Nem érdekelt. Eljött és aláírt.”³³

*

Eörsi István, Gáli barátja, „a Kádár János nevével fémjelzett rendszer” „legfantasztikusabb vívmánya”-ként a kollektív felejtést jelölte meg.³⁴

Úgy látszik, túl sokat örököltünk ebből. Gáli József életművének feldolgozása mindenesetre megkezdődött.

32 Heinrich Böll: *Egy szolgálati út vége*. Fordította: Gáli József. Európa Könyvkiadó, [Budapest] 1968, 218 p. (Ez egy OSZK-beli katalóguscédula szerint néhány évvel később Romániában is megjelent magyarul: Kritérion Könyvkiadó, Bukarest 1974, 177 p.); Heinrich Böll: *Jelentések a nemzeti gondolkodásmód felmérése tárgyában*. Gáli József fordítása. In *King Kong gyermekei. Mai német elbeszélők*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Belohorsky Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983 (Olcsó könyvtár), 86–118. p. Ez az írás tehát egy novellaantológiába került be először. Kétségtelen viszont, hogy eredeti (vagy legalábbis egyik) változata németül önálló kiadványként jelent meg. A példány, amelyből Gáli dolgozott, 1983-ban volt a kezében, dr. Káldor Vera, Gáli második felesége mutatta meg. Böll szerepválalása Gáli érdekében 1956 iránti elkötelezettségéből (is) táplálkozhatott: epa.oszk.hu/00700/00713/.../tiszataj_EPA00713_2006_11_008-009.pdf

33 Vezér Erzsébet: *Őrangyalai: Russel, Böll*. Élet és Irodalom, 1990. 26. szám, 4. p.

34 Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre*. I. m., 5. p.